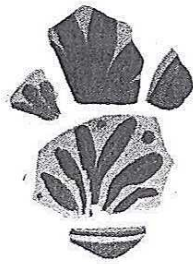

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΕΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΠΙΚΙΩΝΗΣ

Αφιέρωμα
στὰ ἐκατὸ χρόνια ἀπὸ
τῆ γέννησή του.

ΑΘΗΝΑ 1989

«Τα έργα των περι την Ακρόπολιν χώρων» —Ο Πικιώνης και το Ελληνικό Δημόσιο—

Γεώργιος Μ. Σαρηγιάννης

1. Εισαγωγή

Τα έργα της Ακρόπολης, αποτελούν σταθμό στην Ιστορία της νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής και η δημιουργία αυτή του Πικιώνη, είναι διεθνώς γνωστή.

Η σχέση Αρχιτέκτονα - Αρχιτεκτονήματος, έχει αναλυθεί και εξαρθεί - ιδιαίτερα σ' αυτό το έργο. Ο χώρος, τα υλικά, η Ακρόπολη και οι γύρω λόφοι· η διαδικασία Διδασκαλίας του Πικιώνη στους μαθητές του μέσα από το έργο, στο οποίο με τα ίδια τους τα χέρια οι τότε φοιτητές έρχονταν σε υλική αλλά και πνευματική επαφή με τον Αρχιτεκτόνημα και με την Σκέψη του Δάσκαλου, υπήρξε ένα γεγονός δυστυχώς ανεπανάληπτο.

Οι συνθήκες όμως αυτού του Έργου ποιές ήταν για τον Πικιώνη; Δεν είχε εδώ απέναντί του έναν «Μαικήνα» εργοδότη, κάποιον «ιδιοκτήτη» που αφειδώς και εν λευκώ έδινε στον Αρχιτέκτονά του την δυνατότητα της Δημιουργίας. Απέναντί του, ήταν το Ελληνικό Δημόσιο· το έργο δεν ήταν κάποια έπαυλη ή κάποιο άλλο ιδιωτικό κτήριο, ήταν δημόσιος χώρος για χρήση πλατειού κοινού. Ταυτόχρονα, οι διοικητικοί, νομικοί και οικονομικοί κανόνες του Δημοσίου, αλλά και η νοοτροπία της Κρατικής Μηχανής ήταν συνθήκες υπαρκτές, περιοριστικές, εν πολλοίς και απάνθρωπες. Ήταν συνθήκες που λειτουργούσαν για την κατασκευή ενός δρόμου ή ενός λιμανιού, που είχαν επεκταθεί σε κάθε Δημόσιο Έργο, αρχιτεκτονικό ή χωματουργικό, οικοδομικό ή οδοποιίας — και στο κάτω-κάτω χωρίς να διασφαλίζουν και ιδιαίτερα το «συμφέρον του Δημοσίου» χάριν του οποίου είχαν οικοδομηθεί Νόμοι, Κανονισμοί, και Νοοτροπία.

Από δύο δημοσιευμένα κείμενα του Πικιώνη¹, και ελάχιστα υπηρεσιακά έγγραφα², αφ' ενός, και αφ' ετέρου από οικογενειακές αναμνήσεις και από συζητήσεις με τότε μαθητές και συνεργάτες του Δ.Π θα γίνει στη συνέχεια μια προσπάθεια σκιαγράφησης αυτού του «κλίματος» και των συνθηκών εργασίας του Δ. Πικιώνη με το Ελληνικό Δημόσιο.

Εκφράζονται και από αυτή τη θέση ευχαριστίες σ' όσους βοήθησαν στην ανεύρεση των στοιχείων, όπως ο Προϊστάμενος Προσωπικού του ΥΠΕΧΩΔΕ κ. Παν. Μαντέλας, κ. Ζογόπουλος της Νομαρχίας Αθηνών,

και από τους παλιούς μαθητές του ο κ. Χρ. Διδώνης και ιδιαίτερα ο συνεργάτης του Δ. Πικιώνη καθηγητής κ. Αλέξης Παπαγεωργίου για τα στοιχεία και τις προσωπικές μαρτυρίες του που διευκρίνησαν πολλά σημεία της έρευνας.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΣΥΓΚ & ΔΗΜ ΕΡΓΩΝ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΝΟΜ/ΚΟΥ ΑΣΤΙΚΗΣ

ΕΡΓΟΝ: ΑΠΟΛΟΓΙΣΤΙΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ
ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ΧΩΡΟΥ ΑΓΙΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΛΟΜΒΑΡΔΙΑΡΗ

1ον/ Π Ρ Ω Τ Ο Κ Ο Λ Λ Ο Ν

ΣΥΓΓΡΑΣΣ ΣΤΑΘΡΑΣ ΘΥΡΑΣ

Εν Αθήναις σήμερον τήν 30-12-1957 οι υπογεγραμμένοι
1/ Δημ. Πικιώνης Καθηγητής Ε.Μ.Π. 2/ Μαρτίνος Σάρηγιάννης Η/κός Α
έπιβλέπων τός ως άνω έργου 3/ Εμμ. Καλλιουτζής Προϊστάμενος
Γ.Ε.Κ.Α.Ο.Α. χρηματικός διόλογος τού έργου
Έχοντες υπ' όψιν:

Τός υπ' αρ: Ε 12044/3182, 23956, 24853 & 28269) 7342 ε.ε. υπογρά-
σεις Υπουργείου Δ.Ε. προέβημεν εις τήν παραλαβήν κατ' εγγρά-
σιν τής κατασκευασθείσης μετς σιδηράς μονοφύλλου θύρας τού
διαμερίσματος Γενικών πινάκων ηλεκτρικής εγκαταστάσεως Δι-
κτιρίου χώρου Αγίου Δημητρίου Λομβαρδιάρη κατ' εθροισμ. τιμήν
Έχουσαν συνολικόν βάρος ως κάτωθι:

1/ ΣΤΑΘΡΑ ΘΥΡΑ

μετά τών στηριγμάτων αυτής τεμ. 1 θμάδες

52.00
~~52.00~~

ΗΤΟΙ ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑ ΔΙΟ ΟΚΤΑΔΕΣ (52)

Εφ' ος συνετάγη τό καρόν εις έπλοδν κατ' υπογράφεται ως εκτετα.-

Η Ε Π Ι Τ Ρ Ο Η Η

Δ/κείων
μ. Γεωργίου
Ση/

2. Σύντομο χρονικό των έργων

Στις εργασίες, μπορούμε να διακρίνομε σε αδρές γραμμές δύο φάσεις: την πρώτη, από την έναρξή τους ως τον Μάρτιο του 1957 και την δεύτερη, από τον Μάρτιο του 1957 ως την περαίωσή τους, τον Απρίλιο του 1958.

Η πρώτη φάση έχει κοινά στοιχεία, το αντικείμενο των έργων³, που κυρίως ήταν οι δρόμοι προς την Ακρόπολη και του Φιλοπάππου, το σύστημα εργολαβίας (Εργολάβος⁴ με έκπτωση επί τιμολογίου και απολογιστικό, τελικά, σύστημα), το επιτελείο του Δ.Π. (κύριος συνεργάτης του ο Αλ. Παπαγεωργίου) και ο επιβλέπων μηχανικός της Υπηρεσίας (ο Αρχιτέκτων Ελευθέριος Δενδρινός).

Για την πρώτη φάση, θα πρέπει να τονιστεί ότι όχι μόνο αφορούσε την εκτέλεση του μεγαλύτερου σε έκταση τμήματος των έργων, αλλά ότι υπήρξε η βάση και το πλαίσιο όλων των έργων, μια και εκεί δοκιμάστηκαν, εδραιώθηκαν και οριστοποιήθηκαν στην πράξη τόσο οι αισθητικές και μορφολογικές αρχές, όσο και τα κατασκευαστικά δεδομένα, τα υλικά, η μεθοδολογία και η τεχνική της κατασκευής, που είχαν ήδη περιγραφεί στην «Επιστολή» και την «Εισήγηση».

Η δεύτερη φάση έχει σαν κοινά στοιχεία το αντικείμενο των έργων, που ήταν αποκλειστικά το Συγκρότημα Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη (Ανακατασκευή και προσθήκες στον Ιερό Ναό, Κτήριο Κυλικείου, στέγαστρα, W.C. κ.λπ. και ελεύθερος χώρος του συγκροτήματος), το σύστημα εργολαβίας (απολογιστικά παρά της υπηρεσίας υπ' ευθύνη του Δ.Π.), το επιτελείο⁵ του Δ.Π. (Αρχιτέκτονες Θ. Κουτσογιάννης. Π. Πικιώνης κ.ά.), και ο επιβλέπων μηχανικός της υπηρεσίας (ο πολιτικός μηχανικός Μαρίνος Σαρηγιάννης).

Υφίσταται μια ασάφεια ως προς την έναρξη και το αντικείμενο εργασιών από τα υπάρχοντα έγγραφα και προσωπικές μαρτυρίες συντελεστών του έργου, η ασάφεια αυτή διευκρινίζεται.

Το πρώτο έγγραφο είναι η επιστολή του Πικιώνη στον Υπουργό Δ. Έργων⁶, που έχει ημερομηνία 12 Μαΐου 1955, και που συνοδεύεται⁷ από την «Εισηγητική Έκθεση». Στο έγγραφο αυτό, αναφέρεται ότι ορίστηκε ο Δ.Π. «Μέλος Επιτροπής παρακολουθήσεως της διαμορφώσεως των περί την Ακρόπολιν αρχαιολογικών χώρων», και ότι ο διορισμός αυτός έγινε «προ μηνών»⁸.

Κατ' αρχήν, δεν είναι απαραίτητο να συνδέονται η έναρξη των εργασιών με την ανάθεση του έργου στον Πικιώνη: πιθανόν δηλαδή να ξεκίνησε η Υπηρεσία τα έργα (προκαταρκτικές εργασίες, διαμόρφωση οδοποιίας κ.λπ.) και σε κάποια —αρχική πάντοτε— φάση να συνδέθηκε το έργο με τον Πικιώνη.

Σε μια από τις πρώτες δημοσιεύσεις για τα έργα, που υπογράφεται

από το «Υπουργείο Δημοσίων Έργων»⁹, αναφέρονται τα έργα ως εντεταγμένα στο Γενικό Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθηνών που εκπονεί η Δ/νσις Πολεοδομικών Μελετών της Υπηρεσίας Οικισμού, και στο τέλος-τέλος του κειμένου σημειώνει ότι «... δέον να προσθέσωμεν ότι τα έργα ταύτα εν γενικαίς γραμμαίεσ εμελετήθησαν αρχικώς υπό των κ.κ. Δ. Πικιώνη και Π. Βασιλειάδου, του πρώτου αναλαβόντος την τελικήν αναμόρφωσιν ως και την εποπτείαν της εκτελέσεως»¹⁰.

Ένα ακόμη γεγονός που πρέπει να τονιστεί — και που είναι και ένα από τα αίτια της συγγραφής της «Επιστολής», είναι ότι τα έργα γίνονται, αλλά ο Πικιώνης και οι συνεργάτες του δεν έχουν καμμία κατοχύρωση ακόμη, ούτε σύμβαση, ούτε όρους διενεργείας του έργου, πράγμα που τονίζεται έμμεσα στην Επιστολή, όπου ζητά ο Π. καθορισμό αρμοδιοτήτων ευθυνών, υποχρεώσεων και δικαιωμάτων ενός εκάστου.

Στα παραπάνω πλαίσια, μπορεί να ερμηνευθούν οι συνεχείς αναφορές, αφ' ενός του Δ.Π. ότι τα έργα εκτελούνται εν σπουδή χωρίς να περιμένουν τις μελέτες του, αφ' ετέρου του Υπουργείου, ότι ενώ έχουν ξεκινήσει τα έργα, ο Δ.Π. καθυστερεί να παραδώσει σχέδια· αυτές όμως οι αναφορές, υπάρχουν ήδη και στην «επιστολή» του Δ.Π. (12 Μαΐου 1955) και στην Εισηγητική Έκθεση¹¹. Άλλωστε, από στοιχεία του κ. Αλ. Παπαγεωργίου¹², τα έργα άρχισαν τον Μάιο του 1954.

Από την άλλη πλευρά όμως, έχομε το έγγραφο του ΓΝΑ, που αναφέρει¹³ ότι τα έργα άρχισαν τον Σεπτέμβριο του 1955· το πιθανότερο όμως είναι ότι το έγγραφο αναφέρεται στο συγκρότημα Αγ. Δημητρίου μόνον, μια και συντάχθηκε με θέμα που είχε προκύψει για το παραπάνω συγκρότημα. Φαίνεται επομένως ότι μέσα σ' όλα τα πλαίσια, το κύριο βάρος στις κατασκευές δόθηκε από τον Πικιώνη, στην πρώτη φάση, στους δρόμους· με το τέλος αυτών των κατασκευών, αρχίζουν ουσιαστικά (Μάρτης 1957) και τα έργα στον Λουμπαρδιάρη στα νέα πλαίσια όταν δηλαδή διαλύθηκε η «Εργολαβία Αγοροπούλου».

Λόγω όλων αυτών των καταστάσεων, η Υπηρεσία συνεχώς εισηγείτο την ανάθεση με πλήρη ευθύνη στον Πικιώνη¹⁴, ενώ άλλαζε ο τρόπος εκτέλεσης. Ήδη τον Σεπτέμβριο του 1956¹⁵ το Υπουργείο διέταξε την απολογιστική εκτέλεση των έργων, (στον ίδιο εργολάβο) ενώ από τον Μάρτη του 1957, έχομε την τελική διαδικαστική μορφή εκτέλεσης, με την οποία και ουσιαστικά διενεργήθηκε και ολοκληρώθηκε το συγκρότημα Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη.

Έτσι, στις 11-3-1957 με νέα αναφορά, το ΓΝΑ επανέρχεται στην πρότασή του του 1955, ταυτόχρονα ο εργολάβος¹⁶ αιτείται την διάλυση της εργολαβίας¹⁷ πράγμα που γίνεται στις 28-3-57 με την 12044/3182 Απόφαση του Υπουργείου, και ταυτόχρονα ορίζει την συνέχιση των εργασιών «κατά το απολογιστικόν σύστημα παρά της Υπηρεσίας υπ' ευθύνη του καθηγητού κ. Δ. Πικιώνη»¹⁸.

Αυτή είναι η δεύτερη φάση των εργασιών, η οποία διαρκεί ως τον Απρίλη του 1958 που περαιώθηκε το έργο¹⁹. Στη φάση αυτή, αντικαθίσταται ο ως τότε επιβλέπων με τον Μ. Σαρηγιάννη²⁰, Πολιτικό Μηχανικό του ΓΝΑ.

Έξη μήνες μετά, ξαναρχίζουν προστριβές Υπηρεσίας και Πικιώνη· ο Γ.Γ. του Υπουργείου²¹, ορίζει ποιά έργα πρέπει να γίνουν, ξαναδιορίζει σαν συνεπιβλέποντα τον Ε. Δενδρινό²², και θέτει για χρονικό όριο το τέλος Νοεμβρίου 1957. Οι προστριβές συνεχίζονται, το ΓΝΑ προτείνει ξανά την ανάθεση και επίβλεψη στον Πικιώνη «άνευ ουδεμιάς αναμείξεως του ημετέρου Γραφείου»²³ και στις 30-11-57 το ΓΝΑ ορίζει επιβλέποντα τον Π. Βάκκα, Αρχιτέκτονα, με βοηθούς του τους ως τώρα επιβλέποντες.

Τέλος, οι εργασίες τελειώνουν στις 9-4-58 και η οριστική παραλαβή²⁴ γίνεται στις 12-1-59. Ας δούμε τώρα αναλυτικά τί σήμαιναν όλα τα παραπάνω διοικητικά γεγονότα στην ουσιαστική πράξη.

3. Οι Αρχές και το Πλαίσιο Εργασίας του Δ. Πικιώνη στην Ακρόπολη

Όπως είδαμε, αρκετά νωρίς ο Πικιώνης είχε εκφράσει με ανησυχία την άποψή του για τον τρόπο πραγμάτωσης του έργου, και θα πρέπει να σταθούμε λίγο σ' αυτό.

Ένας είναι ο κύριος άξονας πάνω στον οποίο ο Πικιώνης στηρίζει τη σωστή δημιουργία του έργου της Ακρόπολης: ότι η πραγμάτωση θα γίνει με την συνεχή εργασία επί τόπου από τον Αρχιτέκτονα, ο οποίος θα προσπαθήσει να ερμηνεύσει την γενική ιδέα που περικλείει ένα σχέδιο, «... το έργο τούτο, έχει ανάγκην ευρείας ασκήσεως μιας επί τόπου αυτενεργείας, ην ουδέν σχέδιον δύναται να προβλέψει, ουδεμία σύμβασις να περιγράψει. Εις τας περιπτώσεις αυτάς το σχέδιον και αι οδηγίαι είναι ανεπαρκείς. Το πρώτον δεν είναι εκτελεστόν αλλά επέχει θέσιν γνώμονος εγκλείοντος την γενικήν ιδέαν, ήτις δέον να ερμηνευθεί. Δια την ερμηνείαν ταύτην δεν επαρκεί η προς τας οδηγίας συμμόρφωσις. Ο ίδιος ο αρχιτέκτων πρέπει, βοηθούμενος υπό των βοηθών του, να καταστεί ερμηνευτής του έργου του...»²⁵. Και πιο πριν είχε τονίσει ότι αυτό το έργο όχι μόνο ήταν καλλιτεχνικό²⁶ αλλά στην εποχή εκείνη, δεν υπήρχε πια η απαραίτητη για τέτοιο έργο γνώση: «... η πραγμάτωσις του καλού και του αληθινού εις άλλας εποχάς ευμοιρούσας παραδόσεως... ήτο σχεδόν κοινόν κτήμα..., από της εποχής μας ελλείπουν αι προϋποθέσεις εκείναι...»²⁷ για να καταλήξει στην αναγκαιότητα μιας άλλης διαδικασίας εκτέλεσης, έξω από τα καθιερωμένα του Δημόσιου, όπου ο Αρχιτέκτων θα «έκτιζε» σχεδόν κατά κυριολεξία το Έργο του.

Παράλληλα, στην «Εισηγητική Έκθεση»²⁸ που συνοδεύει την «Επιστολή», τονίζει ότι: «... εκτός της συντάξεως μελετών... η εποπτεία του

έργου δέον να ασκείται και κατά τρόπον **συνεχή** υπ' αυτού τούτου του αρχιτέκτονος του έργου ή... δια στελεχών της απολύτου εκλογής του...», και καταλήγει, ότι «... Αι λεπτομέρειαι αύται, δεν ανεγράφησαν ειμή δια να σημάνουν το πολύτροπον του έργου, αφ' ετέρου δε να καταδείξουν το ευρύ περιθώριον της επί τόπου αυτενεργείας εις περιπτώσεις όπου ουδέν σχέδιον και ουδεμία υπόδειξις ή περιγραφή δύνανται να την υποκαταστήσουν...»²⁹.

4. Η διαδικασία εκτέλεσης κατά το Υπουργείο

Από την άλλη πλευρά, το Δημόσιο, ξεκίνησε με τον απλούστερο τρόπο: Μια και δεν είχε (1954) πλήρη σχέδια, και δεν μπορούσε να έχει αναλυτικό προϋπολογισμό ώστε να κάνει δημοπρασία επ' αυτού, ανάθεσε την εργολαβία με εκπτώσεις βάσει τιμολογίου³⁰.

Αυτό δεν σήμαινε ανυπαρξία μελέτης: απλά, η Υπηρεσία, με βάση κάποια προσχέδια είχε συντάξει έναν πίνακα εργασιών (π.χ. «πλακοστρώσεις», «κατασκευή κλιμάκων» κ.λπ.) με όσον γινόταν λεπτομερή τεχνική (και αρχιτεκτονική) περιγραφή και κοστολόγηση, επί της οποίας ο εργολάβος έδινε κάποια έκπτωση³¹, που βέβαια προϋπόθετε την γνώση της παραπάνω τεχνικής περιγραφής και κάποιων προσχεδίων.

Είναι φανερό ότι ο Δ.Π. δεν μπορούσε γι' αυτό το έργο να παραδώσει ποτέ «φάκελλο μελέτης», έτσι δεν μας ξενίζει η αναφορά του ΓΝΑ στην οποία τονίζονταν ότι: «... Άμα τη εγκαταστάσει του εργολάβου διεπιστώθη έλλειψις παντελής σχεδίων, λεπτομεριών και εκτελέσεως καθόσον τα τότε αποσταλέντα ημίν απετελούντο εξ ενός προσχεδίου κατόψεως και δύο προοπτικών σχεδίων»³².

Πιθανώς η αρχική έλλειψη σχεδίων, (που η υπηρεσία έλπιζε να καλυφθεί βραδύτερα) ανάγκασε το ΓΝΑ να διενεργήσει την δημοπρασία με την προαναφερθείσα μέθοδο της «έκπτωσης επί τιμολογίου».

Φυσικά, ήξερε περίπου την τελική μορφή του έργου, ώστε να έχει και έναν προϋπολογισμό, για να εγγράψει και το σχετικό κονδύλι στα οικονομικά του Υπουργείου.

Είναι επίσης φανερό, ότι η «ομαλή» πορεία της εργολαβίας, προέβλεπε σταδιακή παροχή σχεδίων κατασκευής, παράλληλα τουλάχιστον με την πρόοδο των εργασιών, θα πρέπει όμως να τονιστεί από τώρα, η σημασία που έδινε το Υπουργείο τόσο σ' αυτό το έργο³³, όσο και στην γρήγορη εκτέλεσή του³⁴, γεγονός που δημιουργούσε, όπως θα δούμε, πλήθος προβλημάτων και δυσχερειών στον Π.Δ., τους συνεργάτες του, αλλά και στην υπηρεσία που διεξήγαγε την επίβλεψη.

5. Η πρώτη φάση των έργων (έναρξη: $\pm < 1954$)

Κάτω από τέτοιες συνθήκες ξεκίνησαν αρχικά τα έργα, με σπουδή από την πλευρά του Υπουργείου, και με εμπλοκή της Υπηρεσίας και παρεμβάσεις της στο έργο του Δ.Π.

‘Εγκαιρα οπωσδήποτε³⁵, ο Δ.Π. στέλνει στον Υπουργό Δημοσίων Έργων την γνωστή επιστολή, όπου επισημαίνει ήδη ανακύψαντα προβλήματα από την ως τότε πορεία των εργασιών:

«... Υπό τας συνθήκας ταύτας, μια ορθή θεωρητική γνώσις δύναται να παρερμηνευθεί... να τηρηθεί με άλλους λόγους το γράμμα του Νόμου, το δε πνεύμα να διαλάθει... το εν λάθος θα διαδέχεται το άλλο και το έργο εν τέλει θα διαφύγει των χειρών μας... η περίπτωσης αύτη ήρχισεν εκδηλουμένη... Αφελώς διατυπούνται ερωτήσεις ως η επομένη: «θέλετε να σας βάλωμε σκάλες εδώ;» και παρόμοια...»³⁶.

Και καταλήγει ο Δ.Π. ότι πρέπει επιτέλους τουλάχιστον να αποσαφηνιστούν οι αρμοδιότητες και τα δικαιώματα ενός εκάστου, με οιαδήποτε διαδικασία εκτέλεσης αποφάσιζε η Υπηρεσία.

Στην πρώτη φάση αυτό όπως αναφέρθηκε, ακόμη εκτελούνταν οι πλακοστρώσεις των δρόμων προς την Ακρόπολη και τον Λόφο Φιλοπάπου, και η νησίδα του κόμβου Δ. Αρεοπαγίτου, και ακόμη, κατά πληροφορίες του Α. Παπαγεωργίου, και η θεμελίωση τουλάχιστον των κτιρίων του Κυλικείου. Τελικά, οι προστριβές Αρχιτέκτονα-Υπηρεσίας, και η πιεστική σπουδή του Υπουργού, οδήγησαν σε μια παραλλαγή της διαδικασίας, την απολογιστική, τον Σεπτέμβριο του 1956, ή τον Σεπτέμβριο του 1955³⁷.

Κατά την διαδικασία αυτή, πραγματοποιείται η κατασκευή, γίνεται ο απολογισμός της από τον επιβλέποντα Μηχανικό και πληρώνεται ο εργολάβος βάσει των τιμών μονάδος που είχε δώσει.

Πάλι όμως δεν ήταν δυνατόν να τελεσφορήσει ούτε αυτή η διαδικασία· οι εργασίες, όπως τονίστηκε δεν γίνονταν με τον «ορθόδοξο» τρόπο· η διερεύνηση που γινόταν επί τόπου, έχει μείνει παροιμιώδης· κατεδαφίσεις, καθαιρέσεις, ανακατασκευές, ήταν ο κανόνας· δοκιμές επί δοκιμών και αλλαγές, γίνονταν πολλές για την ίδια επί μέρους κατασκευή, μέχρι να βρεθεί η κατάλληλη που να ικανοποιούσε το αισθητήριο του Δάσκαλου³⁸.

Τί απολογισμός, και πώς να πληρωθεί ο εργολάβος, πώς να διασφαλίσει το Δημόσιο τα «συμφέροντά» του και πώς ο επιβλέπων να δικαιολογήσει αυτού του είδους την «κατασκευή», και από πάνω, πώς να προχωρήσει ταχύτατα το έργο, σύμφωνα με το πρόγραμμα του υπουργείου;

Έτσι η Υπηρεσία ΓΝΑ, πρότεινε και πάλι την «ανάθεση της όλης εκτελέσεως των Έργων εις τον καθηγητήν κ. Δ. Πικιώνην»³⁹ με την

2762/11 Μαρτίου 1957 αναφοράς της.

Τελικά ο εργολάβος «όστις δεν ήτο δυνατόν κατ' ουδένα τρόπον να συνεχίσει τας εργασίας, λόγω των συνεχών εκ μέρους του κ. Καθηγητού καθυστερήσεων, οδηγιών και σχεδίων εκτελέσεως»⁴⁰ υπέβαλε αίτηση για διάλυση της εργολαβίας, πράγμα το οποίο απεδέχθη το Υπουργείο με την 12044/3182/28-3-87 Απόφαση και από εδώ αρχίζει η δεύτερη φάση των έργων.

6. Η δεύτερη φάση των έργων (Απρίλιος 1957 - Απρίλιος 1958)

Με την διάλυση της εργολαβίας στην Απόφαση που αναφέρθηκε, γίνονται δύο αλλαγές ακόμη:

- Συνεχίζονται τα έργα κατά το απολογιστικό σύστημα «παρά της Υπηρεσίας, υπ' ευθύνη του καθηγητή κ. Δ. Πικιώνη»⁴¹.
- Αντικαθίσταται ο ως τότε επιβλέπων, με τον Πολιτικό Μηχανικό Μαρίνο Σαρηγιάννη⁴².

Είναι φανερό, ότι την Υπηρεσία, την ενδιαφέρει να τελειώσουν τα έργα· ήδη ο Υπουργός Δημ. Έργων (Κ. Καραμανλής) που τα ξεκίνησε ήταν πλέον Πρωθυπουργός (από 5 Οκτωβρίου 1955) και Υπουργός Δημ. Έργων ήταν ο Γ. Ράλλης· η πίεση τώρα ερχόταν από πολύ υψηλότερα⁴³. Αντίστοιχα, η πίεση αυτή διοχετευόταν μέσω του Γεν. Γραμματέα του Υπ. Δ. Έργων (Αλ. Θεοδοσιάδης) κατά μάλλον αυταρχικό και δημοσιοϋπαλληλικό τρόπο προς τον προϊστάμενο του Γραφείου Νομομηχανικού Αττικής (Μ. Καρακατσάνης), ο οποίος προσπαθούσε με κάθε τρόπο να επιταχύνει τα έργα.

Φυσικά, οι στεγνά υπηρεσιακές προσπάθειες του Γεν. Γραμματέα — αποστερημένος από την έστω σφαιρικότερη αντιμετώπιση της υπόθεσης από τους Υπουργούς Δημοσίων Έργων — δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα⁴⁴, πλην του ψυχολογικού εκνευρισμού, ενώ από την άλλη μεριά το έργο προχωρούσε στο πιο κρίσιμο σημείο του, την διαμόρφωση της περιοχής του Αγ. Δημήτρη Λουμπαρδιάρη.

Έτσι, φθάνομε στο φθινόπωρο του 1957, όπου εκδηλώνεται ένας καταγισμός πιέσεων και μέτρων από τον εν λόγω Γενικό Γραμματέα:

- Με την 58255/2223/16-10-57 Διαταγή του, ορίζεται σαν «συνεπιβλέπων» ο προηγούμενος επιβλέπων κ. Ελ. Δενδρινός, με εντολή «την χορήγηση αρχιτεκτονικών οδηγιών»⁴⁵.

Προφορικά μάλιστα, όπως τονίζει ο Προϊστάμενος του ΓΝΑ, σε μια από τις συχνές - πυκνές μεταβάσεις του Γ.Γ. στον Αγ. Δημήτρη, δόθηκε εντολή στον συνεπιβλέποντα «όπως, εφ' όσον ο κ. Καθηγητής δεν χορηγεί σχέδια και οδηγίες, καθορίζει ούτος τας περαιτέρω λεπτομερείας κατά την κρίσιν του»⁴⁶.

— Με την ίδια Διαταγή, καθόρισε (ο Γεν. Γραμ.!) τα έργα που θα έπρεπε να γίνουν⁴⁷, επί τόπου μάλιστα, και με προθεσμία την 30η Νοεμβρίου 1957.

Φαίνεται ότι ο Γεν. Γραμμ., ή είχε προσωπικά με τους υφισταμένους του, ή νόμιζε ότι θα τους ανάγκαζε να ασκήσουν πίεση για γρηγορότερη περαίωση αν τους «έθετε υπό κατηγορίαν» (μάλλον συνήθης τρόπος ενδοϋπηρεσιακών διαδικασιών, ιδίως εκείνη την εποχή).

Έτσι, την Πέμπτη 14 Νοεμβρίου 1957, μεταβαίνει στον Άγ. Δημήτρη στις 8.30 το πρωί, δεν βρίσκει εκεί τους δύο συνεπιβλέποντες, και συντάσσει το σχετικό έγγραφο. Το ΓΝΑ κάλυψε — και δικαίως — τους υπαλλήλους του⁴⁸, και πρόσθεσε ότι «... επιτραπήτω να έχωμεν την γνώμην ότι η από πρωΐας μέχρις εσπέρας συνεχής παραμονή εις το έργον οσωνδήποτε μηχανικών δι' επιστασίαν 15 έως 20 εργατοτεχνιτών, εργαζομένων υπό τας απ' ευθείας οδηγίας του καθηγητού κ. Πικιώνη, εις ουδέν έχει ωφελήσει δια την επιτάχυνσιν της περαιώσεως του έργου»⁴⁹.

Παράλληλα, επιρρίπτει τις σχετικές ευθύνες στο Γ.Ν.Α. Σ' αυτό ο προϊστάμενος του ΓΝΑ απαντά απερίφραστα, ότι «η ευθύνη δεν βαρύνει ημάς, αλλά τον έχοντα την ευθύνην του έργου Καθηγητήν κ. Δημ. Πικιώνη, του οποίου η περαιτέρω παραμονή θα επιφέρει και νέας καθυστερήσεις εις την εκτέλεσιν των έργων»⁵⁰.

Στο σημείο αυτό, το ΓΝΑ, επανέρχεται στην παλαιά του πρότασιν (απ' ευθείας ανάθεση στον Δ.Π. «άνευ ουδεμιάς αναμίξεως του ημετέρου Γραφείου»⁵¹ όπως είχε προτείνει με το έγγραφο 12109/14-4-55 και 2762/11-3-57) ή σε αντίθετη περίπτωση, προτείνει «... την παρ' ημών συνέχισιν των εργασιών υπό την απόλυτον διεύθυνσιν και ευθύνην του ημετέρου γραφείου, άνευ ουδεμιάς αναμίξεως του κ. Καθηγητού, όστις δέον όπως υποχρεωθεί επί τέλους και χορηγήσει έστω και την τελευταίαν στιγμήν τα απαιτούμενα σχέδια και τας λοιπάς εγγράφους οδηγίας»⁵².

Η τελευταία πρόταση, δείχνει δύο πράγματα: πρώτο ότι το Γ.Ν.Α. γνωρίζοντας τις υψηλές εντολές που είχε ο Δ.Π. από τον Υπουργό Δημοσίων Έργων και Πρωθυπουργό⁵³, υπεδείκνυε διπλωματικά και έμμεσα στον Γ. Γραμ. να μην ρίχνει ευθύνες στο ΓΝΑ, και να μην επιμένει σε ανεδαφικές προτάσεις. Δεύτερο όμως, και την νοοτροπία του Προϊσταμένου του ΓΝΑ για τον τρόπο εκτέλεσης («... τα σχέδια και έγγραφοι οδηγία...»), που όπως είδαμε ήταν ριζικά αντίθετη με τον τρόπο που δημιουργούσε σ' αυτό το έργο ο Πικιώνης, που είναι προφανές ότι δεν είχε καμιά ευθύνη για τέτοιου είδους «καθυστερήσεις» των έργων.

Το αποτέλεσμα αυτής της κρίσιμης φάσης, είναι εντελώς δημοσιού-παλληλικό: Ορίζεται από το ΓΝΑ⁵⁴ (προφανώς έπειτα από υπόδειξη του Γ.Γ.)⁵⁵ νέος επιβλέπων, ο Αρχιτέκτων Π. Βάκκας, ως επικεφαλής των δύο ήδη συνεπιβλεπόντων⁵⁶, και παράλληλα, κοινοποιούνται Διαταγές

του Γ.Γ. και του ΓΝΑ στους δύο συνεπιβλέποντες και στον επικεφαλής τους, νέο επιβλέποντα, όπου τους επισημαίνονται οι ευθύνες τους για την μη έγκαιρη περαίωση κ.λπ.⁵⁷. Πάντως φαίνεται ότι και η μεταβολή αυτή δεν κράτησε πολύ, δεδομένου ότι στο πρωτόκολλο παραλαβής (19-1-59) υπογράφει ως επιβλέπων μόνον ο Μ.Σ., ο Ε.Δ. και ο προϊστάμενος ΓΝΑ ως παραλαμβάνοντες ο δε Π.Β. δεν εμφανίζεται πουθενά⁵⁸.

Τέλος γίνεται από τον προϊστάμενο του ΓΝΑ πάλι προσπάθεια να καλυφθούν οι υπάλληλοί του⁵⁹ και να επιρριφθούν οι ευθύνες της καθυστέρησης στον Δ.Π.⁶⁰.

Φαίνεται ότι ο Γ.Γ. στην προσπάθειά του να τελειώσουν τα έργα —ώστε να είναι εντάξει προς τον Πρωθυπουργό και τον Υπ. Δ. Έργων έφερε το Σύμπαν άνω-κάτω, πράγμα που επέσυρε τη δικαιολογημένη οργή, αλλά και πιθανή περιφρόνηση στις ενέργειες του Γ.Γ.!

Το έγγραφο αυτό του προϊσταμένου του ΓΝΑ είναι χαριτωμένα αποκαλυπτικό, σημειώνεται ότι απευθύνεται στον ίδιο τον Γ. Γραμματέα: Τονίζει, όπως είδαμε, ότι υπεύθυνος είναι ο Δ.Π., και συνεχίζει: «... όστις παρά τον δημιουργηθέντα σάλον και παρ' ότι τω εγνωστοποιήθησαν αι εντολαί του κ. Γενικού Γραμματέως, επέδειξεν αδιαφορίαν, συμπεριφερθείς ουχί κατά τον αρμόζοντα τρόπον προς όργανα της ημετέρας Υπηρεσίας επιβλέψεως, τόσον ο ίδιος όσον και ο εις το έργον υπό τούτου χρησιμοποιούμενος υιός του...»⁶⁰.

7. Τα έργα της β' φάσης και η διαδικασία εκτέλεσής τους

Σύμφωνα με τα έγγραφα του φακέλλου 268/ΥΔΕ του Αρχείου Διαμερίσματος Αθηνών, στην δεύτερη φάση κατασκευάστηκαν⁵¹:

- Το κτίριον του βυζαντινού ναού (ανακατασκευή του παλιού ναΐσκου, εκ θεμελίων ανέγερση του Νάρθηκα, του υπόστεγου της εισόδου, του Νότιου υπόστεγου).
- Συγκρότημα κτιρίων Κυλικείου (κτίριο Κυλικείου και υπόστεγου).
- Το Πρόπυλον του Περιβόλου.
- Ο περίβολος και οι προσπελάσεις προς αυτόν.
- Ο Αρχαίος Σηκός με τους τοίχους αντιστηρίξεως του ανασκαμμένου χώρου.
- Το κτίριο των Αποχωρητηρίων (χωρίς εσωτερικά χωρίσματα και είδη υγιεινής, «ελλείπει πιστώσεων», όπως αναφέρουν τα σχετικά πρωτόκολλα).

Το «Πρωτόκολλον Παραλαβής» περιγράφει τις εργασίες με σαφήνεια ως προς το είδος τους, και είναι γραμμένο στο πνεύμα της «Επιστολής» και της «Εισηγητικής Έκθεσης» του Δ.Π. προς τον Υπουργό Δημοσίων Έργων.

Αξίζει να δούμε μερικά σημεία του πρωτοκόλλου παραλαβής⁶² που αν μη τι άλλο δείχνει και μια άποψη της Υπηρεσίας διαφορετική από την συνθήκη που περιγράφηκε στις διοικητικές ενέργειες των Προϊσταμένων της.

«Αι ανωτέρω εργασίαι, ούσαι ειδικής και άκρως καλλιτεχνικής και ιδιοτύπου μορφής, μη έχουσα ουδεμίαν σχέσιν και ομοιότητα προς τας συνήθεις δομικάς τοιαύτας, καθ' όσον δεν ήτο δυνατόν ο εκ των προτέρων καθορισμός της μορφής και ο τρόπος εκτελέσεως αυτών⁶³, ουδέ τα είδη των χρησιμοποιηθέντων υλικών, δεν καθίσταντο να εκτελεσθούν ειμή κατά το απολογιστικό σύστημα...», και στη συνέχεια, «Ειδικώτερον αι εργασίαι εξετελούντο μετά εξαιρετικής προσοχής και επιμελείας και ουχί βάσει προκαθορισμένων σχεδίων ή υποδειγμάτων, αλλά κατόπιν επί τόπου οδηγιών του έχοντος την Αρχιτεκτονικήν Μελέτην, εποπτείαν και ευθύνην καθηγητού του Ε.Μ.Π. Αρχιτέκτονος κ. Δ. Πικιώνη, αυτοσχεδιάζοντος επί τόπου τας εκτελουμένας μορφάς και κατασκευάς.

Η μορφή και ο τρόπος εκτελέσεως των εργασιών τούτων, ήτο διάφορος από θέσεως εις θέσιν και από σημείου ακόμη εις σημείον. Η τελική διαμόρφωσις των κατασκευών ελάμβανε χώραν κατόπιν αλληπαλλήλων δοκιμών, καθαιρέσεων, ανακατασκευών, αλλαγών... και αναζητήσεων επί του σωρού των προσκομισθέντων υλικών των καταλλήλων ειδικών τεμαχίων μαρμάρων, πλακών, παλαιών αναγλύφων, αρχαίων ευρημάτων⁶⁴ άτινα προ της ενσωματώσεως υφίσταντο ειδικήν επεξεργασίαν, κοπήν, λαξεύσεως κ.λπ... η μορφή εκάστου δομουμένου λίθου, πλακόσ, βράχου, μαρμάρου, ξύλου πολλάκις μετεβλήθη εις όγκον και εις σχήμα μέχρι της οριστικής τοποθετήσεως αυτού... Αι ανωδομαί τοίχων και βραχοδομών εξετελούντο μετά ιδιαζούσης προσοχής... ώστε να αποτελούν αρμονικόν σύμπλεγμα κατά τας επί τόπου συνεχείς υποδείξεις του κ. Καθηγητού... Αι πλακοστρώσεις αυλών εξετελούντο δια πλακών εξ ειδικών λατομείων Λιοπεσίου και Διονύσου, Τήνου... ιδιαζούσης υφής και μορφής μετά επανειλημμένων επί του εδάφους χαραξέων δι' ασβέστου και ραμμάτων των αρμών. Η δια ασβέστου χάραξις ελάμβανε χώραν κατά την εκτέλεσιν των πλακοστρώσεων και εγένετο υπό του κ. Καθηγητού και των βοηθών αυτού της Σχολής Καλών Τεχνών και Αρχιτεκτόνων βάσει οπτικών ακτίνων και αρμονικών λόγων...»⁶⁵.

Η λογιστική των έργων στην β' φάση

Τα έργα, εκτελούντο από μια σειρά εργατοτεχνιτών⁶⁶ ανάμεσα στους οποίους ήταν φοιτητές της Αρχιτεκτονικής και της Σχολής Καλών Τεχνών⁶⁷, οι οποίοι πληρώνονταν βάσει καταστάσεων ημερομισθίων του ΙΚΑ⁶⁸.

Τα υλικά που χρησιμοποιούνται και οι κατασκευές που χρειάζονταν να γίνουν εκτός του εργοταξίου (κουφώματα κ.ά.), αγοράζονταν από το ελεύθερο εμπόριο και κατασκευάζονταν σε βιοτεχνίες των Αθηνών, με την ακόλουθη διαδικασία:

- Ο Δ.Π. συνέταξε έγγραφο προς τον Προϊστάμενο ΓΕΚΜΟΑ⁶⁹ όπου ζητούσε να προβεί στην προμήθεια ή κατασκευή που χρειάζονταν.
- Συγκεντρώνονταν από τον επιβλέποντα προσφορές από 3-4 προμηθευτές ή κατασκευαστές.
- Συντάσσονταν πρωτόκολλο «Προχείρου Μειοδοτικού Διαγωνισμού δια συλλογής προσφορών» από τον Δ.Π., τον επιβλέποντα και τον Προϊστάμενο ΓΕΚΜΟΑ, όπου κατακυρώνονταν στον τελευταίο μειοδότη ο διαγωνισμός. Το πρωτόκολλο υπογραφόταν από την επιτροπή και τον τελευταίο Μειοδότη.
- Συντάσσονταν «Συμφωνητικό» ανάμεσα στην Επιτροπή και τον τελευταίο μειοδότη.
- Παραλαμβάνονταν το υλικό, και συντάσσονταν το σχετικό πρωτόκολλο (επιτροπή — δηλ. Δ.Π. και Επιβλέπων — και προμηθευτής) μαζί με δελτίο Παραλαβής/Επιμέτρησης).

Τέτοιες σειρές εγγράφων υπάρχουν πολλές στον φάκελλο 268/ΥΔΕ, όπως προμήθειας ειδικής ξυλείας, πλακών Διονύσου, κουφωμάτων, «σιδηράς θύρας, μετά των στηριγμάτων αυτής, του διαμερίσματος ηλεκτρικών πινάκων, τεμάχιον εν, οκάδες πενήντα δύο» κ.λπ.

Στο τέλος της εργασίας έγινε γενική επιμέτρηση⁷⁰ των κατασκευών και καταμέτρηση των υπόλοιπων μη χρησιμοποιηθέντων υλικών και εργαλείων.

Τα τελευταία, σύμφωνα με απόφαση⁷¹ του Υπουργείου, παραδόθηκαν στον ΟΔΙΣΥ, βάσει σχετικού πρωτοκόλλου. Στο πρωτόκολλο αυτό, αναφέρονται μικροποσά εφθαρμένης και χρησιμοποιημένης ξυλείας ξυλοτύπων — σε βάρος — αποκόμματα ξυλείας, (ρετάλια, πάλι σε βάρος λόγω των μικρών διαστάσεων), διάφορα υπόλοιπα ξυλείας, υλικού κ.λπ. καθώς και εργαλείων⁷².

Τέλος, τα κτίρια αυτά της β' φάσης (του συγκροτήματος Αγ. Δημητρίου) παραδόθηκαν στον ΕΟΤ⁷³.

9. Τα οικονομικά των έργων

Ειδικά για το «συγκρότημα Αγ. Δημητρίου», που αποτελεί και την β' φάση των έργων, έχομε έναν συνοπτικό απολογισμό⁷⁴ όπου αναγράφονται:

ημερομίσθια	δρχ.	777.686,20
υλικά	δρχ.	475.430,30
	δρχ.	1.253.116,50

από τα οποία αφαιρούνται κρατήσεις «μη καταβληθείσας ως δαπάνες Δημοσίων Επενδύσεων» δρχ. 12.790,20 με τελικό κόστος των παραπάνω έργων δρχ. 1.240.326,30.

Για το κόστος αυτό, χορηγήθηκαν⁷⁵:

— Από πιστώσεις του Κρατικού Προϋπολογισμού	900.000
— Από Δημ. Επενδύσεις μέσω ΕΟΤ	634.251

Η διαφορά που υπάρχει (293.924,70 δρχ.) κατά πάσαν πιθανότητα αφορά αμοιβή μελέτης και επίβλεψης του Αρχιτέκτονα⁷⁶.

Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι η δαπάνη για την κατασκευή, όπως επίσης και το ποσοστό για τις εργατικές αμοιβές (62%) ήταν υψηλό, αλλά αυτό είναι απόλυτα δικαιολογημένο και αναπόφευκτο, ακριβώς λόγω της ιδιαίτερης φύσης και τρόπου εκτέλεσης του έργου. Αυτό το δέχθηκε και η Επιτροπή Παραλαβής του Έργου⁷⁷, αλλά είχε γίνει αποδεκτό και σε ενδιάμεσα στάδια των εργασιών από το Υπουργείο⁷⁸.

Σημειώνεται, ότι π.χ. στα υλικά είχε γίνει ιδιαίτερα μεγάλη οικονομία, π.χ. είχαν χρησιμοποιηθεί οι μαρμάρινες πλάκες και τα ρείθρα της οδού Σταδίου που τότε ανακατασκευάζονταν, ή ακόμη χρησιμοποιούσαν τις πρώτες πλάκες που κόβονται από τους ογκολίθους στα μαρμαροκοπεία («καπάκια») σε ιδιαίτερα χαμηλό κόστος, κ.ά.⁷⁹

10. Επίλογος

Αυτή ήταν μια εικόνα των σχέσεων Πικιώνη-Δημοσίου, στα έργα της Ακρόπολης, όπως μπορεί να συντεθεί από τα λίγα στοιχεία που έγινε δυνατό να βρεθούν.

Η εικόνα αυτή, δείχνει τις πρόσθετες δυσκολίες, που αντιμετώπισε ο Δάσκαλος σ' αυτό το έργο, μέσα στο ασφυκτικό κλίμα του Δημοσίου που ήταν έξω εντελώς από την κατεύθυνση δημιουργίας που ακολουθούσε ο Πικιώνης· κατεύθυνση, που για έργα του Δημοσίου δεν ξανάγινε. Κι' αυτό όχι μόνο από υπαιτιότητα του Δημοσίου, αλλά και των ίδιων των Αρχιτεκτόνων, γιατί κανείς δεν στάθηκε ως τώρα, μετά τον Πικιώνη, να δουλέψει σαν Πρωτομάστορας (= Αρχιτέκτων) επάνω στην δουλειά, συνθέτοντας μέσα από το έργο, όπως ακριβώς οι παλιοί πρωτομάστορες, για τους οποίους «... η πραγμάτωση του καλού και αληθινού, ήτο σχεδόν κοινόν κτήμα και γνώρισμα αυτών...»⁸⁰.

1. Δ. Πικιώνη, Κείμενα. Έκδοση Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1985: «Επιστολή προς τον Υπουργό Δημ. Έργων», σελ. 266 και «Εισηγητική Έκθεση επί της συνεργασίας μου εις τα υπό εκτέλεσιν έργα των περί την Ακρόπολιν αρχαιολογικών χώρων», σελ. 270.

2. Αναφορές κυρίως του Γραφείου Νομομηχανικού Αττικής (ΓΝΑ), από το προσωπικό αρχείο Μαρίνου Σαρηγιάννη. Αναζητήθηκαν στο Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων σχετικά έγγραφα, αλλά το μόνο που έγινε δυνατόν να βρεθεί, ήταν ο φάκελλος του Έργου που περιλάμβανε λογιστικά έγγραφα και πρωτόκολλα της τελευταίας φάσης του (Απρ. 1957-Απρ. 1958) - Φάκελλος 268 ΥΔΕ. Θα πρέπει να υπάρχουν και άλλοι φάκελλοι, όπως η υπηρεσιακή αλληλογραφία και η πρώτη φάση του Έργου, αλλά ως τώρα δεν έγινε δυνατόν να εντοπιστούν.

3. Οι υπότιτλοι των φωτογραφιών που περιλαμβάνονται στο τεύχος-αφιέρωμα του «Ζυγού» (τεύχος 27-28 του 1958), είναι ομαδοποιημένοι σε δύο σελίδες (12 και 13), στην πρώτη οι δρόμοι, και στην δεύτερη το συγκρότημα Αγ. Δημήτρη. Στην πρώτη ομάδα, αναφέρεται «Έργα του Υ.Δ.Ε., Δ/νσις Πολεοδομικών μελετών (Διευθυντής ο Αρχιτέκτων Π. Βασιλειάδης) για την διαμόρφωση του Αρχαιολογικού χώρου Ακροπόλεως-Φιλοπάππου. Αρχιτέκτων Δημ. Πικιώνης. Συνεργάτης Αλ. Παπαγεωργίου. Στην εποπτεία της κατασκευής συνεργάστηκαν οι Μ. Παπαδόπουλος, Γ. Καραθανάσης, Π. Πικιώνης και σπουδαστές της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Ε.Μ. Πολυτεχνείου.

4. Εργολάβος Γεώργ. Αγορόπουλος, η Εργολαβία συστάθηκε τον Σεπτ. 1955 (Αναφορά 12862/29-11-57 του ΓΝΑ).

5. Στον «Ζυγό» πάλι, στην δεύτερη σελίδα που προαναφέρθηκε, αναφέρεται «... Δημ. Πικιώνη: Το αναπαιτήριο στον Άγ. Δημήτριο Λουμπαρδιάρη. Στην εποπτεία της κατασκευής συνεργάστηκαν οι Αρχιτέκτονες Γ. Καραθανάσης, Π. Πικιώνης, Α. Κουτσογιάννης, Π. Καλατζόπουλος και οι γλύπται Χρ. Διδώνης και Ευάγγ. Τσακίριδης».

6. Κωνσταντίνος Καραμανλής, Υπουργός Δημ. Έργων από Νοεμβρίου 1952 ως τις 5 Οκτωβρίου 1955. (Από το 1954 και Υπουργός Συγκοινωνιών, μετά την ενσωμάτωση του Υπουργείου Συγκοινωνιών στο Υ.Δ. Έργων).

7. Η «Εισηγητική» δεν φέρει ημερομηνία, θα πρέπει όμως να θεωρηθεί ταυτόχρονη, ή λίγο προγενέστερη της «Επιστολής» - και στις δύο πάντως, φαίνεται ότι τα έργα έχουν ήδη αρχίσει. Ο Αλέξης Παπαγεωργίου, επίσης θεωρεί συνημμένη την «Εισηγητική» στην «Επιστολή».

8. Επιστολή, 266, πράγμα που σημαίνει ότι αυτό πρέπει να συνέβη μέσα με τέλη του 1954. Πάντως, στα βιογραφικά του, ο Δ.Π. αναφέρει ότι «το 1955 του ανετέθη...» (Ελληνικόν Who's Who, Αθήναι 1965, Βιογραφικόν Λεξικόν Αρχιτεκτονικής, 1961).

9. «Αρχιτεκτονική», τεύχος 4, Ιούλιος-Αύγουστος 1957, σελ. 22 και 58. Οι φωτογραφίες που συνοδεύουν τα κείμενα, απεικονίζουν μόνο τους δρόμους και όχι το συγκρότημα Αγ. Δημητρίου (βλ. υποσ. 13 του παρόντος). Η έννοια «τελική αναμόρφωσις» ίσως υπονοεί ακριβώς ότι όταν ανατέθηκαν στον Πικιώνη, είχαν ήδη αρχίσει εργασίες.

10. Θα πρέπει να τονιστεί ότι ο άνθρωπος που έφερε σε σύνδεση τον Πικιώνη με το Δημόσιο, ήταν ο τότε Διευθυντής Πολεοδομικών Μελετών της Υπηρεσίας Οικισμού, Προκόπης Βασιλειάδης (1912-197). Ο Π.Β. υπήρξε μαθητής του Δ.Π. και είχε διατηρήσει τον αμέριστο σεβασμό του μαθητή στον Δάσκαλο· συνδεόμενος με προσωπική φιλία με τον τότε Υπουργό Δημοσίων Έργων, τον έπεισε για την ανάθεση του έργου στον Πικιώνη. Η σύνδεση αυτή, θα πρέπει να έγινε με πολύ επιμονή και κόπο από τον Π.Β., ο Υπουργός απλά ήθελε να γίνουν τα έργα, και μάλιστα γρήγορα, έτσι, ήδη από το 1954 ξεκίνησαν οι επισκέψεις του Καραμανλή στα έργα - και μαζί και οι προστριβές.

(Από προσωπικές αναφορές του Αλ. Παπαγεωργίου. Βλ. και «Επιστολή», σελ. 266, όπου ο Π. αποκαλεί τον Π.Β. «φίλον μου και παλαιόν μαθητή». Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Α.Π. ότι ο Π.Β. που έκτιζε τότε το Ξενοδοχείο «Λητώ» της Μυκόνου πήγαινε στο γραφείο του Πικιώνη και «διορθωνόταν» στα σχέδιά του από τον Π.

11. «Επιστολή», 267, 269, «Εισηγητική...», 270, το γεγονός είναι ότι υπήρχαν σχέδια, αλλά αυτά ήταν σκίτσα κλπ. για χρήση του Πικιώνη και των συνεργατών του και όχι για «παράδοση» υπό τύπου μελέτης στο Υπουργείο, όπως αναφέρει ο Αλ. Παπαγεωργίου.

12. Προσωπικές μαρτυρίες τεχνιτών που εργάστηκαν στα έργα αναφέρονται τόσο στους δρόμους, όσο και στην θεμελίωση του κυλικείου Αγ. Δημητρίου.

13. «... αι εργασίαι ήρξαντο από Σεπτεμβρίου 1955 συσταθείσης της εργολαβίας Γ. Αγοροπούλου και εξετελούντο βάσει τιμολογίου εφ' ου ο εργολάβος είχε προσφέρει έκπτωσιν... η επίβλεψις των έργων είχε ανατεθεί εις τον αρχιτέκτονα κ. Ε. Δενδρινόν, υπό την Αρχιτεκτονικήν Εποπτείαν και Δ/σιν του Καθηγητού Ε.Μ.Π. κ. Δ. Πικιώνη, όστις και ουσιαστικώς κατηύθυνε το έργον...». Έγγραφον ΓΝΑ 12862/25-11-57.

Ειδικά για το Συγκρότημα Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη, έχουμε την πολύ πρόσφατη για τότε αναφορά του Δ.Π. στα «Αυτοβιογραφικά σημειώματά» του, που γράφει αναφερόμενος στα σχέδιά του, το έτος 1957. (Ζυγός, 27, 28/1958, σελ. 27).

14. 12109/14 Νοεμβρίου 1955 και αργότερα, με την 2762/11 Μαρτίου 1957 Αναφορά Προϊσταμένου ΓΝΑ (Αναφέρονται στην 12862/25-11-57 Αναφορά). Προϊστάμενος τότε του Γ.Ν.Α., ο Μιχαήλ Καρακατσάνης, Πολιτικός Μηχανικός.

15. «λόγω της ιδιούπου μορφής και της παντελούς ελλείψεως σχεδίων και όρων, το Υπουργείον διέταξε την απολογιστικήν συνέχισιν της εκτελέσεως των έργων», Δ/γή Ε 3587/690/335/24-9-1956 (Αναφέρεται στην 12862/25-11-1957 αναφορά του ΓΝΑ).

16. υπ' αρ. 12862/25-11-57 αναφ. ΓΝΑ.

17. οπ. παρ. Ίσως αυτό να έγινε και με την ευκαιρία της ουσιαστικής περαιοίωσης των κατασκευών στους δρόμους προς Φιλοπάππου και Ακρόπολη.

18. οπ. παρ.

19. Σύμφωνα με το «πρωτόκολλο προσωρινής και οριστικής παραλαβής» της 12-1-59, η φάση αυτή, άρχισε στις 4 Απριλίου 1957 και τελείωσε στις 9 Απριλίου 1958 (φάκελλος 268 ΥΔΕ).

20. Αναφορά 12862/25-11-57 του Προϊστ. ΓΝΑ.

21. Αλέξανδρος Θεοδοσιάδης, Πολ. Μηχανικός, πρώην Βουλευτής του Ελληνικού Συναγερμού (1951), και μετέπειτα της ΕΡΕ (1961-1967). Γεν. Γραμμ. Υπ. Δ. Έργων 1956-1958, Υφυπουργός Οικισμού 1961-1963. (Ελληνικόν Who's Who, Αθήναι 1965).

22. με την 58255/2223/16-10-57 Διαταγή του Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Δημ. Έργων.

23. Αναφορά 12862/25-11-57 ΓΝΑ.

24. «Πρωτόκολλον προσωρινής και οριστικής παραλαβής...» 12-1-59, Φάκελλος 268 ΥΔΕ.

25. Κείμενα, 268 (οι υπογραμμίσεις του Δ.Π.).

26. Επιστολή, 267.

27. οπ. παρ. 266.

28. Εισηγητική Έκθεση επί της συνεργασίας μου εις τα υπό εκτέλεσιν Έργα των περί την Ακρόπολιν αρχαιολογικών χώρων», Κείμενο, 270, υπογρ. του Δ.Π.

29. οπ. παρ. 271.

30. Αναφ. 12862/25-11-67 του ΓΝΑ.

31. Με βάση την Νομοθεσία εκτέλεσης Δημοσίων Έργων (Διάταγμα περί Εκτελέσεως του Νόμου 5367/1932 ΦΕΚ 119/8-4-32 περί Εκτελέσεως των Δημοσίων Έργων — ΦΕΚ 229/1932 —) άρθρο 7 παρ. 4. δύο ήσαν οι τρόποι μυστικών μειοδοτικών διαγωνισμών: «ο δια συμπληρώσεως τιμολογίου από τον μειοδότη, και ο δια ποσοστού εκπτώσεως υπό του μειοδότη επί τιμολογίου συντεταγμένου υπό της υπηρεσίας».

Για την δημοπρασία απαραίτητα «εν όλω ή εν μέρει» τα ακόλουθα στοιχεία (Ν. 1381/1944 περί Οργανισμού του Υπ. Δ. Έργων, ΦΕΚ 86/18-4-44, Άρθρο 78 παρ. 7): α) Συγγραφή υποχρεώσεων, β) Σχέδια αναφερόμενα εις την εκτέλεσιν των έργων, γ) Προμελέτη των Έργων, δ) Τιμολόγια, ε) Ανάλυσις Τιμών μονάδος, στ) Προϋπολογισμός. (Βλ. Ν. Ζεάκη, Νομοθεσία Δημ. Έργων, Αθήνα 1960).

32. Αναφορά ΓΝΑ 12862/25-11-57, βλ. ακόμη στην «Επιστολή» και στην «Εισηγητική...» του Δ.Π., που σημειώνει ότι «... του έργου δεν ολοκληρώθησαν προ της ενάρξεώς του αι πολυσχιδαίς μελέται...», «Εισηγητική», 270. Βλ. και υποσ. 11 και 34.

33. Είναι γνωστό ότι προσωπικά ο τότε Υπ. Δ. Έργων είχε ενδιαφερθεί γι' αυτό το έργο, πέρα απ' όλα, είναι χαρακτηριστικό το Δημοσίευμα του ίδιου του Υπουργείου όπου αναφέρεται ότι «...Τα έργα ...ανελήφθησαν υπό της ανωτέρω Υπηρεσίας κατ' εντολήν του Προέδρου της Κυβερνήσεως κ. Κ. Καραμανλή, Υπουργού κατά την εποχή εκείνη, επί των Δημοσίων Έργων. Ο κυριώτερος λόγος όστις παρώθησε τον κύριον Πρόεδρον... ήτο ότι μέγιστον μέρος του εκτεταμένου τούτου ιστορικού χώρου είχαν αφεθεί εις πλήρην σχεδόν εγκατάλειψιν...» και κλείνει με επισήμανση του στόχου «... ίνα ο υπό των κακοποιών νεμόμενος ιερός χώρος αποδοθεί εις τον λαόν της Πρωτευούσης...». (Αρχιτεκτονική, 4/1957, σελ. 23). Σημειώνεται ότι και κατά την διάρκεια της εκτέλεσης των έργων, σημειώνονταν επεισόδια ανάμεσα σε υπόκοσμο και νυκτοφύλακες ή εργαζόμενους στα έργα. Για την ευρύτερη πάντως σκοπιμότητα (γενική τουριστική κατεύθυνση της πολιτικής, που εκδηλώνονταν με πλήθος πολιτικές αποφάσεις όπως της ενίσχυσης του ΕΟΤ, της σειράς των «Ξενία» κ.ά.) βλ. στον Γ. Σαρηγιάννη, «Εξυγίανση της Πλάκας», στα «Προβλήματα Τοπικής Αυτοδιοίκησης», τεύχος 4/1984, σελ. 13, κεφ.

34. Το επισημαίνει πολλές φορές ο ίδιος ο Π.Δ., τόσο στην «Επιστολή» του, όσο και στην «Εισηγητική Έκθεση», που πιθανώς αίτιο σύνταξής τους και υποβολής τους στον ίδιο τον Υπουργό Δ. Έργων (και όχι απλά στην Προϊσταμένη Υπηρεσία, το Γ.Ν.Α.) να ήταν οι εμπλοκές που συνεπάγετο μια τέτοια σπουδή από την Υπηρεσία: «... το Έργον ήρχισεν εν σπουδή εκτελούμενον πριν ή ολοκληρωθεί προηγουμένως ως ήδη, η μελέτη του...». (Επιστολή, 267) και ακόμη «... Φοβούμαι ότι τα διάφορα όργανα άτινα μετέχουν του έργου, προβαίνουν απροειδοποιήτως εις επί μέρους εκτελέσεις...» (οπ. παρ.), «... δεν ολοκληρώθησαν προ της ενάρξεώς του αι πολυσχιδαίς μελέται...» (Εισηγητική, 270) ενώ, τέλος τονίζει ότι (... ούτε η άλογος βραδύτης, αλλ' ούτε και η άλογος σπουδή έχουν εδώ την θέσιν των...)» (Επιστολή, 269).

35. Ανεξάρτητα δηλαδή από τις πραγματικές ημερομηνίες έναρξης των έργων, που αναλύθηκε πριν.

36. Επιστολή, 267.

37. Αναφέρεται στην Αναφορά 12862/15-11-57 ότι «το Υπουργείον διέταξε την απολογιστική συνέχισιν εκτελέσεως των έργων, δια της υπ' αριθμόν Ε 358/670/335/24-9-56 Δ/γής. Εν συνεχεία (υπογράμμισις δική μου)... εξητήσαμε δια της υπ' αριθ. 12109/1955 αναφοράς μας...». Η Αναφορά αυτή (12109/1955) αναφέρεται και σε άλλο σημείο του Εγγράφου 12868/25-11-57, ως «12109/14-11-55 αναφορά». Πιθανώς επομένως το λάθος να είναι στην χρονολογία του Ε 358. Δυστυχώς δεν βρέθηκε κανένα στοιχείο για την διευκρίνιση αυτού του προβολήματος — που έτσι κι' αλλιώς δεν έχει και ιδιαίτερη σημασία.

38. «... Εν συνεχεία ανέκυψαν σοβαρά θέματα κατά την εκτέλεσιν των εργασιών, οικονομικής αλλά κυρίως τεχνικής φύσεως, καθ' όσον αι εκτελούμεναι εργασίαι όλως ιδιαιτέρως καλλιτεχνικής μορφής, ών ο τρόπος και η μορφή εκτελέσεως καθορίζοντο επί τόπου υπό του καθηγητή κ. Πικιώνη κατόπιν κατασκευής πληθώρας δοκιμών...» (Αναφορά 12862/25-11-57) βλ. και «Πρωτόκολλον προσωρινής και οριστικής παραλαβής...» 12-1-58, και κεφ. 7 του παρόντος.

39. οπ. παρ.

40. οπ. παρ.

41. οπ. παρ. (η υπογράμμισις στο κείμενο του εγγράφου).

42. Ο Δ.Π. γνώριζε οικογενειακά τον Μ.Σ. από το 1951 περίπου, ο οποίος ήταν μεν πολιτικός μηχανικός, αλλά με σεβασμό στην Αρχιτεκτονική, και ιδιαίτερα στο πρόσωπο του Πικιώνη: ο τελευταίος ήταν σίγουρος ότι θα έβρισκε κατανόηση από έναν τέτοιο επιβλέποντα, που θα ασκούσε τα δημοσιοϋπαλληλικά του καθήκοντα όχι μόνο για να διεκπεραιώσει το έργο, αλλά και για να διευκολύνει και την αρχιτεκτονική του δημιουργία. Έτσι, στη κρίσιμη εκείνη φάση του έργου (Μάρτιος 1957) που ουσιαστικά ξεκινούσε η εκτέλεση του συγκροτήματος Αγ. Δημητρίου, ο Δ.Π. απαίτησε να έχει λόγο και στην επιλογή του επιβλέποντα: «... η αντικατάστασις του απ' αρχής επιβλέψαντος το έργον... εγένετο κατόπιν επιμόνου αιτήσεως του ίδιου καθηγητού κ. Δημ. Πικιώνη, προσωπικώς ζητήσαντος τούτο από τον κ. Υπουργόν Συγκοινωνιών και Δημ. Έργων (σ.σ. Γεώργ. Ράλλης τότε), αλλά και μέσω των τότε συντονιστών των έργων κ.κ. Μιχαηλίδη και Π. Βασιλειάδη. Ημείς καίτοι έκτοτε εθεωρούμεν ως άδικαιολόγητον την γενομένην αντικατάστασιν του επιβλέποντος... εδέχθημεν τούτο, ίνα μη φανώμεν παρεμβάλλοντες προσκόμματα εις την

καταβαλλομένην προσπάθειαν υπό του κ. Καθηγητού...» (οπ. παρ.). Σημειώνεται ότι η ανάληψη αυτής της επίβλεψης, προτάθηκε στον επιβλέποντα να συνοδευτεί από πλήρη απαλλαγή του από τα άλλα καθήκοντά του, πράγμα το οποίο δεν απεδέχθη (Αναφορά ΕΠ 475/21-2-58, και υποσ. 48 του παρόντος).

43. Αναφέρεται (αφήγηση, 23-4-87, στον γράφοντα από τον γλύπτη κ. Χρ. Διδώνη, που συμμετείχε τότε στις εργασίες), ότι σε κάποια από τις συχνές επισκέψεις Πρωθυπουργού - Υπουργού Δημοσίων Έργων - Γενικού Γραμματέα Δημοσίων Έργων και υπηρεσιακών παραγόντων, ο Πρωθυπουργός είπε «να συντομεύουμε κ. καθηγητά, έχουμε και εκλογές!». Με συγκρατημένη οργή ο Πικιώνης απάντησε «αν νομίζετε κ. Πρόεδρε ότι μπορείτε να κάνετε Αρχιτεκτονική, πάρτε το δίπλωμά μου και κάντε την εσείς!» και απομακρύνθηκε, ενώ προσπαθούσε ο Υπουργός Δημοσίων Έργων να τον κατευνάσει.

44. 12862/25-11-57: «Αλλά και μετά την γενομένην ταύτην μεταβολήν η πρόοδος των έργων συνεχίσθη με τον αυτόν ρυθμόν...».

45. οπ. παρ.

46. οπ. παρ., φυσικά, δεν μπόρεσε - αλλά ίσως και δεν θα ήταν και στις προθέσεις του - να κάνει ο συνεπιβλέπων χρήση αυτού του «δικαιώματος» (και είναι προφανές ποιά θα ήταν η αντίδραση του Πικιώνη), πράγμα που επισημαίνεται και από το Γ.Ν.Α.: «Του ανωτέρω δικαιώματος ούτος δεν ηδυνήθη να κάμει χρήσιν παρά τας προσπαθείας του, λόγω της επιμονής του κ. Καθηγητού, όπως καθορίζει τας προς εκτέλεσιν εργασίας, ισχυριζομένου ότι είχε προσωπικήν εντολήν του κ. Υπουργού, δια την κατά την ιδίαν του κρίσιν περαιώσιν της εργασίας» (οπ. παρ.).

47. οπ. παρ.

48. Ο Προϊστάμενος του Γ.Ν.Α., αναφέρει (12862/25-11-87) ότι «... η απουσία του κ. Σ. κατά την 8 και 30 π.μ. ... ήταν συμπτωματική, φρονούμεν δε ότι η επί τόπου διαρκής παρουσία τούτου είναι τελείως αδύνατος διόρι ούτος πλην της επιτοπίου παρακολούθησεως, μεταβαίνει και δια την εν εργοστασίω παρακολούθησιν παραγγελομένων εργασιών, ή μεριμνά δια την εξεύρεσιν καταλλήλων και ειδικών εργασιών ή μεριμνά δια την εξεύρεσιν καταλλήλων τεχνιτών. Ο έτερος των συνεπιβλεπόντων Αρχιτέκτων κ. Δ. ασχολούμενος με την χορήγησιν αρχιτεκτονικών οδηγιών ασχολείται ως τυγχάνει γνωστόν και υμίν και με έτερα εξ ίσου σοβαρά έργα...» (βλ. και παρακάτω, υποσ. 58).

49. οπ. παρ.

50. οπ. παρ.

51. οπ. παρ.

52. οπ. παρ.

53. Σημειώνεται ότι την εποχή εκείνη ο Δ.Π. έκτιζε την έπαυλη του Χ. Ποταμιάνου (τότε «επίτιμος Γενικός Υπασπιστής της Α.Μ. του Βασιλέως»), γεγονός που σίγουρα θα λειτουργούσε σαν ασπίδα απέναντι στον Γ. Γραμματέα, ακόμη και χωρίς να το επιδιώκει ο Δ.Π.

54. Έγγραφο του ΓΝΑ υπ' αριθ. 13197/30-11-57.

55. Ανάμεσα στα δύο έγγραφα του ΓΝΑ (12862/25-11-57 και 13197/30-11-57) υπάρχει κάποια Διαταγή του Γ. Γραμ., η Α64267/28-11-57, βάσει της οποίας ελήφθησαν τα μέτρα αυτά.

56. Αργότερα, το 1961, ο Πικιώνης με πικρή ειρωνεία θα γράψει σε κάποιο βιογραφικό του σημείωμα: «... το 1955 ανέλαβε μετά πλήθους εποπτευόντων και συνεργατών τα έργα διαμορφώσεως του Αρχαιολογικού χώρου της Ακροπόλεως...» (Βιογραφικό Λεξικό της «Αρχιτεκτονικής», Αθήνα 1961-62, σελ. 32, υπογράμμιση δική μου).

57. Έγγρ. 13197/30-11-57.

58. «Πρωτόκολλον προσωρινής και οριστικής παραλαβής», 19 Ιαν. 1958 (φάκελλος 268 ΥΔΕ).

59. Έγγρ. 13197/30-11-57, όπου τονίζεται ότι «... καθ' ημάς δεν φρονούμεν ότι οι ανωτέρω επιβλέποντες είναι υπεύθυνοι... πάντως εάν παρά τα ανωτέρω εξακολουθείτε να θεωρείται υπεύθυνους τους εις το έργον αναμιχθέντας τεχνικούς του ημετέρου γραφείου, παρακαλούμεν όπως γνωρίσητε ημίν τούτο, δια την άμεσον υποβολήν των απολογιών του...». Τέτοια κλήση σε απολογία όπως ουδέποτε έγινε, όπως τονίζεται σε μεταγενέστερη αναφορά ενός από τους επιβλέποντες, του Μ.Σ. (Ε.Π. 475/21-2-58).

Για την Ιστορία, σημειώνεται, ότι δύο εβδομάδες μετά, εκδηλώνονται δύο ενέργειες σε βάρος του παραπάνω επιβλέποντος: τάσσεται δυσμενώς σε σειρά προαγωγής «κατ' αρχιαιότητα» (με το αιτιολογικό ότι «προσέρχεται εις την υπηρεσίαν ουχί κανονικώς» - βλ. παραπάνω υποσ. 48) και

- παράλληλα δεν του απονέμεται «επίδομα ευδοκίμου παραμονής». Χαρακτηριστικό είναι για το τελευταίο, ότι ο προϊστάμενος ΓΝΑ εισηγείται θετικά αλλά ο Πρόεδρος του Συμβουλίου Κρίσεως εισηγείται αρνητικά, διότι «... καθ' α προσωπικώς αντελήφθη εκ των γενομένων υπ' αυτού επιθεωρήσεων των εν τη περιοχή της Ακροπόλεως... έργων..., πλημμελώς ήσκησεν ως επιβλέπων Μηχανικός τα καθήκοντά του δι' ο και προτίθεται να διατάξει την άσκησιν πειθαρχικού ελέγχου... Κατόπιν των ανωτέρω... το Συμβούλιον αποφασίζει ομοφώνως την απόρριψιν...» (Απόσπασμα 13ου πρακτικού Κρίσεως Ανωτέρω Τεχνικού Προσωπικού, 17-13-57, και Ε.Π. 475/21-4-58). Όπως αναφέρθηκε πριν, τέτοια κλήση σε απολογία ουδέποτε αποτολμήθηκε.
60. Έγγρ. 13197/30-11-57.
61. «Πρωτόκολλον προσωρινής...». Ακόμη, σε άλλο έγγραφο, περιγράφονται λεπτομερέστερα με «τεχνική» φρασεολογία τα παραπάνω έργα («12ον Πρωτόκολλον, Διοικητικής Παραδόσεως και Παραλαβής των υπό του ΓΝΑ εκτελεσθέντων έργων εις τον Περίβολον του Βυζαντινού Ναού Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη», 27-1-58 (βλ. υποσ. 73).
62. «Πρωτόκολλον προσωρινής και οριστικής παραλαβής...», Παρατηρήσεις, σελ. 10, κεφ. Συντάκτης του είναι ο επιβλέπων.
63. Πρβ. κεφλ. 3 της παρούσης, με κείμενα του Πικιώνη «Επιστολή» και «Εισηγητική Έκθεση» που αναφέρονται.
64. Στην «Εισηγητική Έκθεση» ο Δ.Π. σημειώνει ότι «... εντεύθεν δέον να χρησιμοποιηθούν... λίθοι ειδικής υφής, σχήματος και χρώματος, ως και μεγάλοι συλλεκτοί βράχοι, υπέρθυρα εξ αρχαίων μαρμάρων ή νεοκλασσικών· θα εντοιχισθούν ανάγλυφα, κιονόκρανα, αι δε δοκοί και λιθόστρωτα θα διακοσμηθούν δι' αρχαίων τεμαχίων, ως εδώλια,... και πολλαί των επί τόπου ανευρεθεισών αρχαιοτήτων...» («Εισηγητική», 271). Στο παραπάνω πρωτόκολλο, σημειώνεται ότι «... αι εκσκαφαί εξετελούντο κατά λίαν προσεκτικόν τρόπον τα δε χρώματα ανεμοχλεύοντο προς διαλογήν των εντός αυτών ανευρισκομένων θραυσμάτων αρχαίων αγγείων, λίθων, οπτοπλίνθων, μαρμάρων κ.λπ...» (Πρωτόκολλον, 11).
65. «Πρωτόκολλον», σελ. 11. Σημειώνεται, ότι ο ίδιος επιβλέπων, τόνιζε σε άλλο έγγραφο του ότι «... ήμην υποχρεωμένος... να μεταβαίνω εις τα διάφορα εργοστάσια, Λατομεία, δάση, προς επιλογήν, διαλογήν των διαφόρων ειδικών και προτύπων ειδών ξυλείας ναυπηγικής, αγριοξυλείας, στραβοξυλείας, φυσικών πλακών, ειδικών λίθων, βράχων θαλάσσης, και κατασκευών ειδικών προτύπων τεμαχίων...». (Έγγραφο Ε.Π. 475/21-2-1958). Πρβλ. Στην «Εισηγητική» του Δ.Π. σημειώνεται ότι «αι ξύλινα κατασκευαί προϋποθέτουν επίσης την εκλογήν ξυλείας ειδικής ω η ακατέργαστος μορφή θα ηροσιδιάζει εις το πνεύμα του έργου...», («Εισηγητική...», 271).
66. Οι περισσότεροι ήταν Ναζιώτες μαρμαράδες (αφήγηση Χ. Διδώνη, 23-11-1987).
67. Π.χ. ο γλύπτης Χρ. Διδώνης είχε προσληφθεί ως λιθοξόος (οπ. παρ.).
68. Οι καταστάσεις υπάρχουν στον φάκελλο 268/ΥΔΕ που προαναφέρθηκε.
69. Γραφείον Ελέγχου Κατασκευών - Μελετών Οδοποιίας Αθηνών, Υπηρεσία του Υπ. Δημ. Έργων, τότε Προϊστάμενός του, Εμμ. Καλλιοντζής.
70. βλ. «Πρωτόκολλον προσωρινής και οριστικής παραλαβής» που προαναφέρθηκε.
71. Ε 7510/1424/28-2-58 Διαταγή Υπ. Συγκ. και Δημ. Έργων και 2047/8-3-58 Διαταγή ΟΔΙΣΗ.
72. Αναφέρονται π.χ. «Ποτιστήρι τεμ. εν, πινέλα ελαιοχρωματισμού τεμ. εννέα κατεστραμμένα... τσουγκράνες μετά στυλεού τεμ. δύο... Πριόνι χειρός άχρηστο τεμ. εν... Γύψος μισός σάκκος...» κ.ά. (φάκελλος 268/ΥΔΕ, Πρωτόκολλον 17 Μαρτίου 1958).
73. «Πρωτόκολλο διοικητικής παραδόσεως και παραλαβής των υπό του Γραφείου Νομομηχανικού Αττικής εκτελεσθέντων έργων εις τον Περίβολον του Βυζαντινού Ναού Αγ. Δημητρίου Λουμπαρδιάρη Ακροπόλεως» της 27ης Ιανουαρίου 1958, όπου περιγράφονται λεπτομερώς όπως αναφέρθηκε οι εργασίες που έγιναν - με «τεχνική» φρασεολογία αυτή τη φορά.
74. «Πρωτόκολλον προσωρινής και οριστικής παραλαβής», σελ. 9.
75. Έγγραφο του Προϊσταμένου ΓΝΑ προς Υ.Δ. Έργων της 3-2-1959.
76. Το ποσό αυτό, είναι της τάξεως των 20%, ποσοστό που αντιστοιχεί στην νόμιμη αμοιβή ενός μ.ο. των κηποτεχνικών διαμορφώσεων και των κτιριακών έργων.
77. «Πρωτόκολλον προσωρινής και οριστικής παραλαβής», σελ. 12.
78. Έγγραφο Υπουργείου Ε 14729/56 που έγινε βάσει των αναφορών 5383/55 και 3197/56 του ΓΝΑ (πρωτόκολλον... σελ. 12).
79. Στοιχεία από Χρ. Διδώνη (27-11-87), που αναφέρει για τέτοια «καπάκια» τιμές 15 δρχ. το

τετρ. μέτρο, όταν οι μαρμαρόπλακες κόστιζαν 50-100 δραχ. (βλ. και έγγραφα πρόχειρου μειοδοτικού διαγωνισμού για μαρμαρόπλακες Διονύσου, Φάκελλος 268 ΥΔΕ).
80. Δ. Πικιώνη, «Επιστολή...», 266.

